

57584

Csűrös Miklós

Harc az ünnepért

Kísérlet Szabó Lőrincről

*A **tiszatáj** diák-melléklete*

19.

1994. október

Kicsinyeskedés nélkül a huszadik századi világlíra egyetemes nagyságai között jelöli ki Szabó Lőrinc költészettörténeti helyét Illyés Gyula, amikor 1956-ban azt írja róla: „Hogy első-e, nem tudom. De hogy versenytársait félkézen lehet számolni, az bizonyos.” Tanulmányának, portréjának alcíme: „Boncoljuk-e magunkat elevenen?” Illyés a líra egyik műhelytitkára, az igazság kimondhatóságára kérdez rá. Egyúttal a modern költészet elméleti kérdéseinek egyikére: megengedheti-e vajon magának nagyra törő költő az avantgárd kortársaként és a mozgalom klasszicizálódása után, hogy „életműve egyben életregény” legyen. Szabó Lőrinc példáját bizonyítékként használja tétele igazolására. Illyés szerette, féltette, megvédte nagy költőtársát, noha nem mindig és nem mindenben értettek egyet, az ideológiai eszmék szférájában lényegét érintő vitáik voltak.

Szabó Lőrinc nagy géniuszok társaságában vált kiváló mesteremberré és nagy költővé. Babits és Tóth Árpád szellemi környezetében készült műfordításai klasszikus szövegekként rögződtek emlékezetünkbe. *Örök barátaink* című gyűjteményét, amelyet később bővített és javított, először 1941-ben adták ki. A példaképek megválasztása nagy költőnél sohasem véletlen vagy alkalmi dolog: Villon, Baudelaire, Shakespeare; Ady, Babits, Kosztolányi; rájuk néz föl. Molière, Goethe is példakép, George és mások. Mint mindenben, az olvasásban, a művelődésben is mohó volt. Nem csak a human kultúra vonzza. Debrecenben osztálytársa, talán padtársa a fizikusként világhírűvé váló Bay Zoltánnak; Gulyás Pál is oda járt. Németh László utólag szinte megirigyelte ezt a nagyszerű osztályt. A Debrecenben, meg a Babits környezetében szerzett szellemi hatások ellen másféle, lázító impulzusok is fölbukkantak a fiatal Szabó Lőrinc gondolkodásában. Ráébred, drámai izgalommal tudatosítja, hogy természeti és ösztönlények is vagyunk. Motiválja döntéseinket az erőszak vagy a szexualitás. Büntudat formájában él bennünk a keresztény tanítás és a sztoicizmus hagyománya, de legyőzheti őket az önérvényesítés kényszere. Stirner, Schopenhauer, Nietzsche hatását emlegetik. Szabó Lőrinc valóban olvasta őket, Bertrand Russelt is, aki egy lehetséges világgént jellemezte az individuumot. A költő és az ember (a magánszemély) élete különválhat. A férj, az apa, a szerető éli a maga életét, a költő a szerepek közti megosztódást tematizálja.

Tragikusan, öngyilkossággal akár, végét lehetne vetni ennek a kínlásnak. De a végtelen lépést az asszonyok teszik meg, előbb a felesége kísérel meg öngyilkosságot, ő túléli a kísérletet, később a szerető asszony, aki belehal szenvedélyébe. Szabó Lőrinc okozója is a tragédiáknak, de végigszenvedi és nagy művekben örökíti meg szeretteinek passióját; Goethe szellemében, élményként dolgozza föl vétségeit is.

Első költői korszakáról (az 1920-as évek elejéről) szólva értő kritikusai azt mérlegelik, hogy a koraérettségnek, a fiatalon megszerzett kivételes műveltségnek előnyén kívül hátránya is van. Szabó Lőrinc korai költészete klasszicizáló hajlamot tüntet föl, görögös, bukolikus világot keres az 1919, 1920 utáni évek politikai, szellemi, egzisztenciális zűrzavara idején. Olyannyira eszményíti Babitsot, hogy a freudizmus és a jungianizmus ismeretében föllázad ellene.

Babits

*Mit láttam benned? Hőst, szentet, királyt.
Mit láttál bennem? Rendetlen szabályt.
Mit láttam benned? Magam végzetét.
Mit benned én? Gyászt, magányt, titkokat.
Mit bennem te? Dacot és szitkokat.
Aztán mit én? Jövőm rémálmaid.
S te? Egy torzonborz ember vágyait.
Én? Istent, akit meg kell váltani.
Te? Hogy jönnek a pokol zászlai.
S később? Hogy az ellenség én vagyok?
S én? Azt akit soha el nem hagyok.
Te, tíz év múlva? – Tán mégis fiad?
S én, húsz év múlva? Láss már, égi Vak!
S húsz év múlva, te? Nincs mit tenni, kár.
Húsz év múlva én? Nincs mit tenni, fájj!
S a legvégén, te? Így rendeltetett.
S én, ma s mindig? Nincs senkim kívüled.*

Ez a *Tücsökzene* 243. verse. Nem létösszegezés, nem időszembesítés; líriko-drámai dialógus talán: egyenrangú szellemek harcának olyan tükre, amelyben a lázadó önmegadása verődik vissza, és a szeretett mester hiányának fölismerése (túl a vele szemben elkövetett bűn megvallásán) az egyetemes emberi magány megvallásává emelkedik.

Szabó Lőrinc a húszas évek közepén rövid ideig az avantgárdhoz pártol, hogy elhatárolódjék mestere műveltséget, évezredes európai kultúrát folytató tradicionalizmusától. A kötetcímadó versként ismertté vált *Kalibánban* jól ismert toposzt elevenít föl. Prospero a könyvek, a műveltség, a humanizmus értékeit őrizve akarva-akaratlanul egyszersmind akadályozza, maga alá rendeli az ösztönlényt, a természeti embert. Szabó Lőrinc lírai hőse föllázad. Megvédi magát, nagy monológban fakad ki a leigázás ellen. A költői taktika áttekinthető: vannak magasabb és alacsonyabb szempontok, de nehéz őket rangsorolni. A lázadás képviselői iránt is fogékonyaknak kell maradnunk.

*Vén igazság, hencegtél eleget,
most pusztulj, te háromszor-becstelen
ábránd, ki még mindenkit mindenütt
kiszolgáltál! És ti is, szeretet
és jog, s akik csak vagytok valahány!
Hiú hitek! S szépség, te pipere,
s te lélek, silány pókháló, s ti szók
ti szók, ti képmutató istenek:
pusztuljatok mind-mind, hogy ezután
ne érezzünk, ne higgyünk s a remény
ne is kísértsen többé sohase!
Égesd el a könyveket, Kalibán!*

Ez romantikus ironia (vagy annak parafrázisa); diadalmaskodják a Rossz, győzzön az Ördög, legyen a Sátán remeke a szép. Fogjuk föl ezt úgy, mint ahogy Madácnak Luciferhez fűződő kapcsolatát? A Gonosz világa érdeklí a szellemi embert, de ha elemzi is, nem azonosul vele. Szerepjátására, színészkedésre vállalkozik, beleéli magát az úr-gyűlölő állapot szerepébe, kivált, ha kedvenc színészbarátja játssza kongeniálisan Kalibánt. Fontos emlékeztetni Szabó Lőrincnek arról szóló nyilatkozatára, hogy a könyvégetésre és kultúrarombolásra buzdító vers úgy született: ellentmondásokból álló lények egyik fele olyasmire uszította a másikat, amitől borzadt.

A költői szerepjátás hasonló fölfogása nélkül kínos lenne megérteni a sok-sok botrányt keltett *Vezér* című verset. Mussolinit, később Hitlert asszociálták a Vezér fogalmához, olykor gyanúsító, támadó szándékkal. Filológiai tény, hogy a vers első változata 1928-ban jelent meg, amikor még Hitler neve „üres hely” volt Szabó Lőrinc számára. Ő a diktátor elvont, plátói eszméjére gondolt (magyarázza utólag), Nagy Sándortól és Caesartól Kemál pasáig és Sztálinig, ravaszul gondoskodva arról, hogy ne lehessen bármelyik bosszúálló és terrorista zsarnokra vonatkoztatni a portrét. Fölösleges lenne vitatkozni a költő másik önvallomásával: „valami radikális népi megújulás képzelete húzódott meg az egész mögött [...] a vezér az én egyik elképzelt énem.”

*A végzet vagyok, az egyetlen út.
S most jön a próba. Amit eddig
Csináltam, mind csak előkészület volt.
Elbúcsúztam magamtól
.....
és megszűnök és szívem árama
megindítja az új rend gépeit.*

A *harc* szó is szerepel a versben, később kötetcímben fog majd föl villanni. Igazuk van azoknak az elemzőknek, akik a *Te meg a világ* (1932) és a *Különbéke* (1936) kivételes értékeire hívják föl a figyelmet, az intellektuális filozófiai líra magaslati pontjaiként. Az ellentétek találkozásaként a *Materializmus* például valóban viselhetné a *Spiritualizmus* címet is. Szabó Lőrinc elhárítja magától azt a döntést (még inkább a döntésre kényszerítőket), hogy költészete az anyagba vagy a szellemben vetett hitről szól-e. Melyik köztük az igazi valóság? „Rejtett gerincek titkos veleje, / testtelen mozgások szent ereje”. Szkepticizmusról, relativizmusról, irracionálizmusról szólhatunk efféle nézetet jellemezve: materializmusról nem, legföljebb a filozófiai fogalmak költői megkérdőjelezésének és költői parodizálásának szellemében. Ihletett pillanataiban Szabó Lőrinc a misztika költői megszólaltatásának közelébe kerül, még ha olykor föltesz is olyasféle dualista kérdést, hogy „miért dolgozik, mondjátok meg, miért: / mért dolgozik a test a lélekért?”

Az *Egy álmai* az individualizmus klasszikus filozófiai iskoláján nevelkedett költő vallomása, de az anya, a tenger, a könnyek, az eszmék és a vér képzettársításával a pantheista engesztelődés lehetőségét sem zárja ki.

*Bennünk, bent, nincs részlet s határ
nincs semmi tilos;
mi csak mi vagyunk, egy-egy magány,
se jó, se rossz.*

*Rejtőzz mélyre, magadba! Ott
még rémlik valami elhagyott
nagy és szabad álom, ahogy
anyánk, a végtelen
tenger, emlékként könnyeink
s vérünk savában megjelen.*

Híres, nagy vers a *Semmiért Egészen*. Idézték a férfiónzés paroxizmusának elrettentő példajaként, a zsarnoki egoizmus tüneményeként. Pedig igazmondás, becsületesség árad belőle. A költő abból a föltevésből (tapasztalatból) indul ki, hogy az igazság lehet akár rettenetes. A vers a szeretet szavát mondja ki, azt kéri és ígéri viszonzásul; zsarnokként birtokba veszem, magamévá hasonítom a létező világot, de azért, hogy amikor már az enyém, szerethessem.

*Kit törvény véd, felebarátnak
még jó lehet;
törvényen kívül, mint az állat,
olyan légy, hogy szeresselek.
Mint lámpa, ha lecsavarom,
ne élj, mikor nem akarom;
ne szólj, ne sírj, e bonthatatlan
börtönt ne lásd;
és én majd elvégzem magamban,
hogy zsarnokságom megbocsásd.*

A zsarnok szót idézőjelbe kellene tenni. Szabó Lőrinc szereti az emberhez tartozó tárgyakat, az órát, a szemüveget, figyelmet szentel egy női papucsnak, mert ő sarkalta meg, és az lehetett a cseléd lányé is. Ha életképet ír, példázattá alakítja. Mi a *Szégyen*? Kilép a tisztálkodó ember a kádból, véletlenül egy idegen nő nyit be a fürdőszobába, mindketten megriadnak, menekülnek, iszonyodnak: „gonosz pillanat”. Szabó Lőrinc elmondja a történetet, de a ráébredés, a megvilágosodás lírai élményét emeli ki és általánosítja. Előítélet-ellenes, de nem amorális szemlélet világlik ki költészetéből. 1933-ban keletkezett a *Pizskosságok* című vers.

*Sokszor elszörnyedek magamtól,
hogy egy-egy rossz óra alatt
mi minden megfordul fejemben,
mennyi förtelmes gondolat;
.....
És lassan mégis belenyugszom:
Ilyen voltam, hát mit tegyek?
Akárhogy bánom is ma ezt, azt,
megváltoztatni nem lehet.*

A vezeklésről, a vizsgátlásról, a bűnökből való tanulásról és a megbocsátásról szól a vers, de nem válik reflexív tanuláshirdetéssé; belső dráma fölidézése hitelesíti.

A büntetlenség öröme lehet a Lóci-versek emblémája. Életben hagyni a legyet, vagy „megdögleszteni”, ezt a kérdést tárgyalja meg apa és fia *A légy* című vers szüzséje szerint. Döntést kell hozni. A biblikus parancs úgy szól: ne ölj. Lócit a még eredetibb készítés arra biztatja, csábítja, hogy agyoncsapja a zsákmányt. Ha jelenetként vagy zsánerként értelmezzük a verset, akkor a „Dögleszd meg!” felszólítás agresszivitásra, durvaságra vallana. Csakhogy a költő az elbeszélés meg akár a didaxis álöltözetében valójában a meditáció folyamatába avat be. Arra kérdez rá, értelmes szülőként, mit kell ilyenkor mondani a gyerekeknek. A költő szomorú beletörődéssel szemléli egy élőlény elpusztulását, de azt is: fia hőstettként éli meg, hogy gyilkolt. Motivikusan hasonló vers támogatja ezt az interpretációt:

Egy döglött légyhez

*Amíg éltél, semmi se voltál,
de hogy itt heversz, szárnyas kis pizok,
egy halott király se mutatja úgy a
véget, ahogy te mutatod.*

*Amíg éltél, a zümmögő perc
szólt belőled, de most azt hirdeted,
hogy akármit csinálók tíz-húsz évig,
végül örök társad leszek.*

*Kis múmia, parányi féreg,
nagy jel lettél te, nagy bizonyíték:
úgy takarítanak el, ahogy én most
elfűvom tested szemetét.*

*Amíg éltél, semmi se voltál.
Éltem, és a semmi pizka leszek,
Röppölj, kis halott, nem vagy nyomorultabb,
mint én s minden évezredek.*

Sorsszimbólummá növesztette Szabó Lőrinc a parányi féreg pusztulását. A „zümmögő perc” a *Tücsökzenének*, az „örök társad” *A huszonhatodik évnek* egy-egy vezérmotívumát előlegezi. Ne tévesszenek meg bennünket a költőnek saját életművétől idegenkedő, elhatárolódó vallomásai. A *Műhelytitok* azzal kezdődik: „Útálom a verset...” Ám az is benne van, hogy nem tud lemondani róla, nem tudja kikerülni, kényszer fűzi hivatásához: „védtelen ember”. Következetes elmeként végiggondolja életproblémáját, és az a választás marad számára, hogy vagy a vers, vagy a halál.

*Mindig csupasz az idegem,
sobase tudok megpihenni
s már csak abban reménykedem,
hogy egyszer elromlik a műhely,
melyben gép s nyersanyag vagyok,
s úgy megszabadulok a verstől,
mint a testétől a halott.*

Az örök zsidó Arany Jánosának jajszaivaival rokon ez a tehetetlen kifakadás.

Említettük, hogy Szabó Lőrinc életműve csúcának a *Te meg a világ* (1932) és a *Különbéke* (1936) című kötetkettőt tartják. Kiváló szakirodalom szól erről. Illyés esz-széje, Rába György és Kabdebó Lóránt monográfiája, valamint későbbi értékelések, irodalomtörténetek leszögezik, hogy akár Adyénál is gyökeresebb fordulat bukkan itt elő az önzés bölcséletének felfogásában és költészetbeli kiaknázásának történetében. Éppen földolgozottságuk miatt csak utalok ezekre a kiemelkedő kötetekre, annyit jelezve, hogy az Én, az Egy szembeállítása a világgal: védekezés a túlerővel szemben és kíméletlen önkritika, a „különbéke” pedig nem kompromisszum, hanem készülés a megbékélésre, belépés a szeretet előszobájába.

Kevésbé dicsérik a *Harc az ünnepért* (1938) című kötetet, pedig kulcsfontosságú. Ezt a Babits Mihály emlékének szóló dedikáció is érezteti, meg az is tanúsítja, hogy Babits megköszönte a „kései hódolatot”, és megbékélt egykor bántó módon viselkedő tanítványával. Hatalmas nyitánnyal kezdődik a kötet:

Rádiózene a szobában

*A zene átmege a szobán
és táncra perdül és forog,
az égből permetez alá
és a földből felbugyborog,
aztán valamit gondol és
idekuperodik élem
és mint egy kígyóbűvölő,
megül a szoba szőnyegén.
Mint egy megbűvölt bűvölő
bámul az üres semmibe,
aztán lassan megzendül és
feldobog az idő szíve,
és ő, a bűvész, különös
vonalakat és jeleket
firkál a levegőbe és
keze nyomán fölzenegenek
a ringó ábrák, áramok és szimmetriák,
a tündéri játék mögül
előborzong a túlvilág, –
ő meg csak ül és ahogy a
gyerek tornyozza köveit,
ámulva rakja s bontja a
képeket és építkezik:
a teremtest építi át,
világokat ejt és emel,
pedig csak ül a szőnyegen
és lapdázik a semmivel.*

A zene megszemélyesítése zseniális lelemény, hiszen a rádiókészülék metonímiája a hangzó varázsnak. Először az ég és a föld, a fönt és a lent ősképzetei támadnak újra; „asztán” (ez a vers egyik kulcsszava) megtestesül, anyagian tapinthatóvá válik a bűvölet. A zenei élményt többnyire képi vagy elbeszélő vagy másmilyen tárgyias jelenségekkel próbálják érzékiesíteni. Szabó Lőrinc furfangosan a macskához hasonlítja a rádiót, a hasonlat alapja az, hogy világít a szemük a sötétben. „Idekuperodik élém”, ez megtevésztés, még leírható hagyományos poétikai kategóriákkal. Absztrakciók, misztikus utalások készítik elő az élmény közeledését és megjelenését („Feldobog az idő szíve”, „előborzong a túlvilág”). De már ekkor magunk előtt látjuk a buddhisztikus pózban ülő „megbűvölt bűvölőt”, hogy utána a költő drasztikusan konkrét hasonlattal és közvetlenül fordítsa le túlvilági sejtelméit, metafizikai látomásait, szerinte wagneri, de mindenestre romantikus eredetű képzeteit.

A bábeli torony építésével kapcsolatos mítosz emléke gyermekinek minősül a túlvilág előborzongását érző felnőtt ember sejtelmében. A versnek több címváltozata volt (*Zene, Mozart*), és ez az igényes válogatás azt jelzi, hogy a költő a szívügyéről beszél, mély döntésről, fontos választásról tesz vallomást. A „rádiózene” címválasztás mintha szándékosan csökkentené az élmény intenzitását. A vers írója csodálja Mozart zenéjét, de valamennyire szégyelli, hogy hűtlen lett Wagnerhez, korai nagy mesteréhez, példaképéhez. Pedig életműve lezárása is – utolsónak tartott verse, a *Mozart hallgatása közben* tanúsága szerint – a derű, a tündöklés, a nap, a fény nosztalgiját árasztja, a mámor mozartinak hitt világát teremti újjá. „Az édes könnyelműség / lepkeszárnycsókú pillanatait” sóvárogja.

Ez előtt az „utolsó” vers előtt a tudatosan megkomponált *Valami szép* című posztumusz kötetben a testi szenvedésről szóló, szívenütő költemény áll. *Sokízületű gyulladás*. Régebben a csúz szót használták erre a betegségre, és azt jelenti, hogy az embernek minden ízülete beteg és fáj.

*Szúró csizmáit, lángoló
kesztyűit térdig, könyökig
rám húzta a fájdalom, és
kegyetlen dróthuzalait*

*csontjaimon átverve úgy
összevarrt, oly förtelmesen,
hogy izzó öltések alatt
üvölt most minden idegem.*

*Ezek az üvöltő jajok
ma az én csalogányaim
és pacsirtáim, ez a sok
égbetrillázó buta kín,*

*ez a sok sajjó dagadás,
ez a sok áradt rém, ezek
a villámló térdek s bokák,
ezek a mennydörgő kezek,*

*ezek hasogatják agyam
és csak kínjaim tudata
emlékeztet még néha rá,
hogy ember voltam valaha.*

Mekkora önismeret, mekkora költői önfegyelem! Petőfit idézi; távolabbról Csonkónait, Aranyt, Tóth Árpádot, József Attilát (és Keats-t, valószínűleg Shakespeare-t is). Pontosan ábrázolja a kint; ahogy Illyés mondja, elevenen boncolja magát. De másról is bizonyosságot tesz. Sok évezredek kultúra eleven folyamában úszik – haldokolva is – a vágyott végső part felé. Goethei szinten és módon szerkesztette meg önmagát: köte- teit, életét, művét. Művészként egyetemessé tette mindazt, ami neki személyesen fáj, vagy ritkán az öröm perceit. Az ilyen költő követhet el tévedést, de mindig szeretetre méltó marad.

Nézzék végig nagy festők által készített portréit (Rippl-Rónai és Bernáth Aurél a legjelentősebb köztük). Sovány, szenvedő, küzdő ember, aki mégis úgy dönt, hogy harcol az ünnepért, a maga módján, nem egyezkedve, nem elfogadva a fölény látszatá- val járó szenvedést. Két nagy kortársát, barátját és vitatársát idézzük a méltó értékelés kedvéért. Kodolányi János legjellemzőbb mondata a következő: „A mi barátságunk nem is barátság – mondta sokszor, és írta is egyik-másik levelében Szabó Lőrinc –, ha- nem állati közösség. Ez az »állati közösség« volt az, ami barátságunkat magasan a más emberek között szokásos kapcsolatok fölé emelte.”

Illyés Gyula a kongeniális képzőművészbárát, Borsos Miklós alkotásáról szólva tárgyiasítja a barátságnak, a részvétnek, a szeretetnek és nagybecsülésnek másképp nehezen kifejezhető összetett érzését; bizonyára neki sem volt könnyebb dolga, mint Szabó Lőrincnek a Babitscsal való békülés idején.

ILLYÉS GYULA

Borsos Miklós Sz. L. szobra

1

*Járom a nyakon –
emberre mondva henye szólam.*

*Hisz a barom
sem tűr lassankénti testi kint.
S egyszerre oda minden oltalom.*

*A kertvégi kis műteremben.
Ahogy a szem oda tekint,
akna robban
némán, de annál hirtelenebben
az idegekben.*

*Az a vén váll ott
– igaz a szólás – jármot
visel.*

*Járomból csavarulnak az égre a fej
s abból a néma jaj.*

*A márvány dübörgő hangjaival.
A szemüveges, dúlt szemek
– lépj közelükbe – láthatatlan
és épp azért lerázhatatlan
iga súlya alatt
düllednek és esengenek.*

*Ezt csináltuk, Lőrinc, veled.
Miért?
Villámütésű pillanat.
Társam lehet,
akiben büntudatig ér.*

2

*És most tiéd a szó,
mennydörgő kő-ajak,
megvallató.
Nincs hangosabb, mint mikor a csönd vádol.*

*Mint amikor a száj
már csak magának rángja: fáj.
Nem vár megváltást a világtól.
Ezt csináltuk, Lőrinc, veled.
Szapáry Péter
sarkában a pogány ekével,
fölötte isten-nélküli egével,
oly mélyen érti, másként nem lehet.
Nem esdekel: nem önmagáért esdekel. –*

*Ne így, ne így mégsem egymással, emberek –
A gyáva tagad csak,
a konok gonoszság,
abban bízva, hogy megmaradhat,
ha nem felel.*

De itt mindnyájunkról hullt egy lepel.

*Szívek és orcák
törlődnek tőle, mint az ablak.
Fényt fogadnak, fényt adnak.
Tekints szét, tisztán, ettől nő egy ország.
Tekintsd szét magadat szabadnak.*

Nem kíván kommentárt Illyés hitvallása a férfibarátságáról, a másikat védelmező ragaszkodásról, az olyan szeretetről, amely megveti az előítéletet. A vers fő szólama a szenvedő embertársal való empátia, és a bűntudat, hogy más szenved, mindannyiunk helyett. Igazságtalanság lenne csak egyet kiemelni Illyés gnómaiból, válassza ki mindenki a neki való szentenciát. Itt kettőt idézünk a sok közül: „Nem vár megváltást a világtól.” és: „Ne így, ne így mégsem egymással, emberek –”

A *Tücsökzene* címen ismert hatalmas kompozícióról szólva már a műfaj meghatározása fogas kérdés: verses regény? önéletrajz? 370-szer 18 sornyi tíz-tizenegyes jambusban? líra vagy epika? védekezés vagy vádbeszéd? A költő így definiálta műfaját: *Rajzok egy élet tájairól* – ezzel képzőművészeti asszociációkat keltve, főleg olyan sejtelmet ébresztve, hogy az átélt idő emlékei vizuális egyidejűségben jelentek meg föllobbanó képzeletében. A mű zenei ihletése nem mond ellent ennek a rajzokat, tájakat, vidékeket, városokat kiemelő látványi értelmezésnek. A hangzás és a szemlélet emléke összefonódhat, *Egy volt a világ*, mármint a gyermekkor varázslatában, meghitt tarkaságában, és újra eggyé válik a reá való nosztalgikus emlékezésben. – Maga a „tücsökzene” az előtt is sokszor megbűvölte Szabó Lőrincet, mielőtt az ostrom és az igazoltatások között ráébredt – ahogy önmagát kommentálja –, az ellentétre a külvilág kegyetlenül vidám és a belső én kegyetlenül szomorú lelkiállapota közt. Idézzünk néhány kulcsmondatot a mű keletkezéstörténetéről szóló vallomásból: „Sokáig az ablak előtt álltam és csodálkoztam a természet jókedvén és lassanként csodálni, majd irigyelni kezdtem ezeket a kis fekete rovarokat. Az akkori jelen pillanatról gyermekkori, majd diákkori és felnőttkori hazai és külföldi helyzetek rajzolódtak elémm; a helyzetek középpontjában mindig én álltam és mindenütt körbemuzsikált ez az egyhangú, kitartó boldog hangosság.”

Az ihletett vallomás után a tudatos költő munkanaplószerű vallomása veszi át a szót. Írógéphez ült, címszavakban leírta, „a legrövidebben összegezni próbálta” a sok-sok képet, amely benne rajzott. Ráébredt, hogy „csoportosítania kell a jelenségeket, valahogy térképeznie a sok évtizedes képeket”. Ez a módszer nemcsak a Proustéra emlékeztet, hanem Martin du Gard-éra is, akiről azt híresztelik, hogy tengernyi cédulát halmozott föl és rakosgatott az íróasztalán regényhőseiről. Szabó Lőrinc is cédulázta megírniaivalóit, versterveit. Kitűnő gyorsíró hírében állott, raktározta ötleteit: jó példa erre a *Vers versek helyett*, arról szól, hogy tíz „megélt költeményt” küldhetett volna a Választ szerkesztő Sárközi Márta fölkérésére, de éppen az embrióversek bőségében születik az igazi.

*Mondom, élő zene motoz körül,
látható zene, hangkép, valami
párlat, mely van is, nincs is; valami
oltóanyaga s élősdije a
képzeletnek*

.....
*lélegzetem eláll,
úgy hallgatózom befelé, szemem
kettőzi látását, s köldökszinőr
köt vissza, egy más világba, amely
érzékelés nélkül érzéken
hozza a mámort, mit alig merünk
binni: az emlékezet ihletét.*

A *Tücsökzene* az emlékezet mámorából és ihletéből született. Lírai „tartalma” nem azonos a cselekményszerűvel, az anekdotikusan vagy novellaszerűen elbeszélhetővel. Nem arról szól, mit élt meg a költő, hanem arról, hogyan élte meg azt, amit. Gyakran emelik ki buddhista olvasmányélményei hatását világszemléletére és műveire, s ettől nem függetlenül a zeneiség schopenhauer-i fölfogásának visszhangjait, az élet izgalmait elmélkedéssel legyőző bölcs szellemi nyugalalmát. Ugyanakkor a ciklusban a jelenetek intenzív drámai átélése is megragad, a sértődés, a bosszú, az elégtételvelvés lelki dinamikája; Szabó Lőrinc esendő emberként éli át mindazt, amit majd nagy költészetként örökít meg; a sértettség pszichózisának a remekmű létrehozása általi föloldása teszi felledhetlenné a ciklus egészét és külön-külön csaknem minden darabját. Olyan fokára érkezett el a bölcsességnek, hogy már tudja: akik elkeserítették, támadták, azok is a javára tettek: gyermek- vagy kamaszkori szerelme éppúgy, mint mestere, példaképe, a visszasan, de rajongva szeretett Babits, aki a *Reviczky-utca 7.* című epizód előtt éppen elhalasztotta már nagyra becsült fiatal költőtársa verseinek közlését a Nyugatban.

Szerdán, nála. Reviczky-utca 7.
Sziget nem volt oly magas soha még,
mint az a műhely, a könyvtárszoba,
az agglagényé. Tegnap inasa,
az se Babitsnak, ma meg gyermeke,
szellemvilágba repültem vele,
s mikor bort nyitott és pertut ivott,
úgy éreztem, a tündöklő Napot
tűzi mellemre. Az élményt meg a
formát tárgyaltuk, Goethét, francia,
görög lírát (látta: értem), latint,
(már szinte munkatársa) és megint
Villont. Európát. „Az angolokat
meg kell ismerned!” És sírva fakadt
Georgén: „Mert szép!” Oly sok, oly nagy, oly
fény, oly láng volt, hogy, búcsúzva, mikor
„S te mi akarsz lenni?”, kérdezte, csak
kápráztam, szent vágy: „Még több, mint Te vagy!”

Ha a versben föltárulkozó lélekre figyelünk, akkor a szépség és nagyság iránti hódoló csodálatnak meg a naiv önérzetnek, végtelen nagyotakarásnak Szabó Lőrinc jellemző kettőssége ötlük szemünkbe. A vers szerkezete és hangneme viszont a napló-szerű stilizálatlanság és a vallomásos érzelm kifejezés egységével ragad meg; finoman, érzékletesen, közvetlenül, mégis teljes összetettségében megörökítve színhelyet, időt, emberi relációkat.

Pedig ez csak egy vers a Babits emlékének szentelt első ciklusból, amely hol az időrendet, hol az elágazó asszociációkat követve irodalom- és kortörténeté bővül, be- teljesítve a személyiségrajzot is. A *Nyolc verseskönyvben* a költő megjelent kötetekre hivatkozva némileg eltávolítja az életrajzára kíváncsi olvasót, s részben műveinek, költői pályájának kommentátorává alakul át. Megszaporodnak az önidézetek; verscímként térnek vissza egykori kötetcímek; versek, műfordítások keletkezéstörténetébe avató-

dunk be. „Dichtung und Wahrheit” egyensúlya nem bomlik meg, az emlékidézés ér-
zéki konkrétsága megmarad, de a szemlélődés és reflexió tárgya az életművet alkotó
férfi és az alkotásokban metamorfizálódó élet lesz. Ez után a nagyszabású rekapituláció
után, amint a verstémák vagy -élmények egyre közelebb kerülnek a megírás jelenéhez,
az emlékiratszerű vonások halványodnak, és a közvetlen élmény lenyomata, Péterfy
Jenő Aranyra alkalmazott szavával „a pszichológiai dátum” válik fontossá. Nagyszerű
szerelmes versek sorában kerül előtérbe az a nőalak, aki *A huszonhatodik év* hősnője-
ként vált halhatatlanná. A korai Szabó Lőrinc érzékisége, „pánerotizmusa” a személyes-
ség és az elemzés értékeivel gazdagodik; a *Felejteti és A neved* például valóban „egyetlen
lélegzetvételben” egyesít örök emberi érzést és aktuális tapasztalást, érzéki szerelmet és
spirituális, fennkölt vonzalmat.

A kompozíciós biztonság bizonyítéka, hogy Szabó Lőrinc többszöri újrakezdés,
váratlan, legfőljebb a tudat alatt sejtett válságok, tragikus szorongások közepette is egy-
séges, nagy művet alkotott. Gondoskodott róla, hogy a „tücsökzene” – mintegy wag-
neri vezérmotívumként – folyamatosan a fülünkben muzsikáljon (a bevezető és a záró
szakaszokban, és másutt is, mint a 294. számú *Zenében*, a *Ciripben* és másutt), és hogy
a *Közjáték* és az *Utójáték* című fejezetek a *Nyitány* zenei-szerkezeti megfelelőjeként
zárják a hatalmassá nőtt költeményt. Az élettel és halállal járó megrendülések, próba-
tetelek éppen nem kímélték a műve lezárásán fáradozó költőt. *Az elképzelt halál* valósa-
gos betegségtől szuggertált élménye titkos, transcendens sugallatokat kelt benne;
mindig is bonyolult és ellentmondásokkal terhes materializmusán misztikus sejtelmek
törnek át; hátha a halál után is érheti az embert egy

... mindennél nagyobb
meglepetés, és éppoly szent titok,
mint amely megteremtette.

Túlzás lenne vallásos fordulatról beszélni a *Valami történt* költőjével kapcsolat-
ban, de a vers utolsó soráról

Üdvözlégy, Fény, testvérem, Örök-Egy!

– Szabó Lőrinc maga nyilatkozott úgy, hogy Istent üdvözölte vele Milton modorában.
Az *Utójáték* (1957-ben) tíz évvel későbbi visszatérést jelez a tilos szerelmek, a trombó-
zis, a szeretteink elvesztése körül szövődő bonyolult motívumrendszerhez. A tudato-
san megválasztott záróversben, a *Holdfogyatkozásban* a nagy költészetre jellemző ihlet-
tel búcsúzik az élettől, a verstől, a tücsöktől, mindentől, amit szeretett. A kései
művek utánózatlan melankóliája és életbűvölete árad belőle.

*Nyáréji tó. Jegenyék, álmodók.
Sugársokszögön körben ráng a pók.
Öreg ezüstben öreg topolyák.
Ünnepély ma a megbűvölt világ
s nagy némajáték: éjfél s egy között
Árnykúpunk hegye lassan átsöpört
az égi Gömbön s úgy üzent felém,
hogy van a Földön túl is esemény.
De, lám, a csillag újra gyúl s tovább
hinti az űrbe halk álomporát.*

*Bár meg se moccan, rohan minden út.
Kúszik rólunk is a fekete kúp.
Búcsúzótt gügyög a fülemüle.
Álommal zsongul a tücsökzene.
Majd a legpuhább lepke is elül,
a Hold a szomszéd kertbe menekül
s ott játszik tovább, ezüstcsöndű fény,
a pók sokszögű tündérlemezen.*

A szöveggondozók törhetik a fejüket, hová illesszék az életmű időrendjében *A huszonhatodik évet*, a 120 szonettből álló „lírai rekviemet”. Java része 1951-ben keletkezett, de még 1956-ban is született vers Korzáti Erzsébet emlékére; ez a szerelem negyedszázados élmény volt Szabó Lőrinc számára; 1924-től kezdve írt verseket az aszszonyhoz, a *Tücsökzene* számos darabját is ő ihlette. A ciklus szerkezetét ezúttal is az élet és a halál határozta meg; az Első rész (*Amit még látott*) afféle preludium, az *Önvád* motívumának önkéntelen jóslatszerűségével, a Harmadik rész már a „téma” lezárására törő tudatos költő által siettetett *utóhang*; a költő szántsándékkal szakított ezzel a centrális élményével és versben való emlegetésével. A közbülső Második rész (*A halála után*) száznál több szonettje az emberi hűség és a költői mesterség összefonódásának példája, nagyobbik részében zseniális mestermű.

Többféleképpen próbálták meg jellemezni *A huszonhatodik évet*. Petrarca hatása kerül elsősorban szóba, de a shakespeare-i, ronsardi ciklusoké is; tartósított ihlettel számolnak be nem is annyira ihletőikkel való szerelmük történetéről, mint inkább arról a belső utazásról, lelki történetéről, amely arról a kérdéstről szól, hogy visszatérhet-e önmagához az ember, a férfi, ha elveszíti másik részét, a szeretett nőt, akivel életében erkölcsi gátlások, vallásos eredetű kifogások, titkolózás és bűntudat közepette, ellenére – szinte megistenült. Kulcsmondat erejű, zenei ihletésű szonettet idézek összefoglalásul és befejezőként; címe: *Szárnyra kelt hangszerek*.

*Drágám, de jó volt milliárd ideg
lázhalójában zsongó szerveid
gyönyörét, az élet ősi titkait
benned és érted, általad s veled
érezni-kapni, mikor megeredt
lélek és test és csordult és telibb
és zengőbb volt, mint a mesterek
keze alatt szárnyrakelt hangszerek!*

*De jó voltál, mindenség burka, rajtam,
s be fájt elhagyni húsodat, viharban
és napfényben; bár amikor akartam,
mindig rám csukódhattál... De mi vagy,
most? Szó, név, semmi, gondolat.
Legédesebb, és legborzalmasabb!*

Szabó Lőrinc olyan, „ércnél maradandóbb” emléket állított nagy szerelmének, amely méltán társul emlékezetünkben a Celiához, Lillához, Júliához, Lédához, Annához, Flóriához írt klasszikus versekkel.